

परिशिष्ट-क

अटी व शर्ती

सहकारी संस्थांचे लेखापरीक्षण व तदनुषंगाने करावयाची कार्यवाही सहकारी अधिनियम, नियम व कार्यालयीन परिपत्रकीय सुचनांप्रमाणे निर्धारित मुदतीत विहित पध्दतीने पूर्ण होणेसाठी लेखापरीक्षक नामतालीकेवर नियुक्त केलेल्या लेखापरीक्षकांनी सहकारी संस्थांचे लेखापरीक्षण करताना खालील नमूद केलेल्या अटी व शर्तीचे काटेकोरपणे पालन करणे आवश्यक आहे.

- १) 'अ' वर्गीकरणामध्ये समाविष्ट असणाऱ्या संस्थांनी, 'अ' सूचीमध्ये समाविष्ट असणाऱ्या लेखापरीक्षकांचीच नेमणूक करावयाची आहे.
- २) 'अ' वर्गीकरणामध्ये समाविष्ट असणारे लेखापरीक्षक 'अ' 'ब' 'क' वर्गीकरणात समाविष्ट असणाऱ्या संस्थांचे लेखापरीक्षणास पात्र राहतील.
- ३) 'अ' वर्गीकरणामध्ये समाविष्ट असणाऱ्या संस्थांपैकी i) महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक मुंबई, ii) महाराष्ट्र राज्य सहकारी पणन महासंघ, iii) महाराष्ट्र राज्य सहकारी कापूस पणन महासंघ व iv) महाराष्ट्र राज्य सहकारी दुध संघ (महानंदा) या संस्थांचे लेखापरीक्षण करण्यासाठी 'अ' सुचीत समाविष्ट असलेले सनदी लेखापाल फर्म, सनदी लेखापाल व सहनिबंधक पात्र असतील.
- ४) 'ब' वर्गीकरणामध्ये समाविष्ट असणाऱ्या संस्थांनी, 'अ' किंवा 'ब' वर्गीकरणात समाविष्ट असणाऱ्या लेखापरीक्षकांचीच नेमणूक करावयाची आहे.
- ५) 'ब' वर्गीकरणामध्ये समाविष्ट असणारे लेखापरीक्षक 'ब' किंवा 'क' वर्गीकरणात समाविष्ट असणाऱ्या संस्थांचे लेखापरीक्षणास पात्र राहतील. म्हणजेच 'अ' वर्गीकरणातील संस्थांचे लेखापरीक्षणास पात्र राहणार नाहीत.
- ६) 'ब' वर्गीकरणामध्ये समाविष्ट असणाऱ्या रुपये २५ कोटी पेक्षा कमी ठेवी असणाऱ्या नागरी सहकारी बँका तसेच रुपये १० कोटी व त्यापेक्षा जास्त ठेवी असणाऱ्या नागरी सहकारी पतसंस्थांचे व ग्रामीण बिगर कृषी पतसंस्थांचे लेखापरीक्षण करण्यासाठी 'ब' सुचीत समाविष्ट असलेले सनदी लेखापाल व विशेष लेखापरीक्षक वर्ग २ पात्र असतील. लेखापरीक्षक श्रेणी १ व प्रमाणीत लेखापरीक्षक पात्र राहणार नाहीत.
- ७) 'क' वर्गीकरणामध्ये समाविष्ट असणाऱ्या संस्थां, 'अ' किंवा 'ब' किंवा 'क' वर्गीकरणात समाविष्ट असणाऱ्या लेखापरीक्षकांची नेमणूक करू शकतील.
- ८) 'क' वर्गीकरणामध्ये समाविष्ट असणारे लेखापरीक्षक केवळ 'क' वर्गीकरणात समाविष्ट असणाऱ्या संस्थांचे लेखापरीक्षण करण्यास पात्र राहतील. म्हणजेच 'क' सूचीतील लेखापरीक्षक 'अ' किंवा 'ब' वर्गीकरणात समाविष्ट असणाऱ्या संस्थांचे लेखापरीक्षण करू शकणार नाहीत.
- ९) प्रत्येक संस्थेने आपल्या अधिमंडळाच्या वार्षिक बैठकीतील (Annual General Meeting) उपरोक्त नमूद केलेल्या सूचीनुसार लेखापरीक्षकाची किंवा लेखापरीक्षण करणाऱ्या फर्मची नेमणूक करणे आणि अधिमंडळाच्या वार्षिक बैठकीच्या दिनांकापासून ३० दिवसांच्या आत नेमणूक केलेल्या लेखापालाच्या फर्मचे/लेखापरीक्षांचे नाव आणि संस्थेच्या लेख्याचे लेखापरीक्षण करण्यासाठीची त्याची लेखी संमती हे विवरणपत्राच्या स्वरूपात संबंधीत संस्थेच्या निबंधकाकडे सादर करणे आवश्यक राहिल तसेच संबंधीत लेखापरीक्षकाने सदर ठरावाची प्रत व आपले संमतीपत्र वर नमूद केलेल्या मुदतीत संबंधीत संस्थेच्या निबंधकास व सदर संस्था ज्या जिल्ह्यात असेल त्या जिल्हा विशेष लेखापरीक्षक यांना पोहोच होईल असे पाहावे.
- १०) संस्थेच्या अधिमंडळाच्या वार्षिक बैठकीमध्ये त्याच लेखापरीक्षकाची नेमणूक लागोपाठ ३ वर्षांहून अधिक कालावधीसाठी करता येणार नाही याची दक्षता संस्था आणि लेखापरीक्षक यांनी घ्यावयाची आहे.
- ११) कोणत्याही लेखापरीक्षकास रुपये १ लाखापेक्षा कमी भरणा झालेले भागभांडवल असणाऱ्या संस्था वगळता, एका वित्तीय वर्षात लेखापरीक्षण करण्यासाठी एकूण २० पेक्षा अधिक संस्थांचे लेखापरीक्षण स्विकारता येणार नाही.

१२) सहकारी संस्थांचे लेखापरीक्षक म्हणून नियुक्ती मिळालेल्या लेखापरीक्षकांनी महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम कायदा १९६० कलम ८१ व त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र सहकारी संस्था नियम १९६१ मधील तरतूदीनुसार व ऑडिटिंग स्टॅण्डर्डनुसार लेखापरीक्षण पूर्ण करावयाचे आहे. प्रत्येक लेखापरीक्षकाने संस्थेच्या हातावरील रोख शिल्लक ही आरंभीची रोख शिल्लक अचानकपणे व संस्थेस कोणतीही पूर्वकल्पना न देता तपासावी. तसेच लेखापरीक्षकांच्या अहवालात खालील बाबींचा समावेश असणे आवश्यक राहिल.

- (अ) लेखापरीक्षकाच्या अहवालात निदर्शनास आलेले दोष किंवा अनियमितता यांचा सर्व तपशील असेल आणि आर्थिक अनियमितता व निधीचा दुर्विनियोग किंवा अपहार किंवा लबाडी याबाबतीत, लेखापरीक्षक अन्वेषण करील आणि त्या बाबतची कार्यपध्दती, गुंतलेली रक्कम व त्यास जबाबदार व्यक्ती याचा अहवाल देईल आणि निधीचा असा दुर्विनियोग किंवा अपहार किंवा लबाडी याबाबत आवश्यक त्या सर्व पुराव्यांसह समितीचे पदाधिकारी, सदस्य, संस्थेचे अधिकारी, कर्मचारी किंवा यथास्थिती, कोणतीही अन्य व्यक्ती यांची जबाबदारी निश्चित करेल.
- (ब) लेखापरीक्षकाने संस्थेचा नफा वा तोटा यावरील तद्नुरूप परिणामांसह अहवालात लेखांची अनियमितता आणि त्यांच्या वित्तीय विवरणपत्रांवरील अपेक्षित भाराचे तपशीलवार विवेचन करावे. संस्थेच्या नफयावर परिणाम करणाऱ्या बाबी लेखापरीक्षण अहवाल भाग १ मध्ये लिहून त्यांचा नफयावर किती परिणाम झाला, संस्थेस नफा आहे किंवा कसे व तो किती याबाबत लेखापरीक्षण दाखल्यात नमूद करावे. याबाबत ऑडिटिंग स्टॅण्डर्ड नं.७०० चे उल्लंघन होणार नाही हे लेखापरीक्षकाने पहावे.
- (क) लेखापरीक्षकांनी संस्थेच्या समिती व उपसमित्या यांच्या कामकाजाची तपासणी करून कोणतीही अनियमितता किंवा उल्लंघन निदर्शनास आल्यास किंवा कळविण्यात आल्यास, अशा अनियमितता किंवा उल्लंघन याबद्दल जबाबदारी यथोचित रित्या निश्चित करावी.
- (ड) लेखापरीक्षकाने संस्थेच्या मिळालेल्या माहितीवरून स्वतःचे अनुभव व ज्ञानाप्रमाणे आणि शासनाच्या व निबंधकांची परिपत्रके, सूचना, संस्थेचे पोटनियम, महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम व त्याखालील नियम याचा अभ्यास करून संस्थेचे लेखापरीक्षण करावे व त्यानुसार सर्व बाबींचा उल्लेख लेखापरीक्षण अहवालात करावा.
- (इ) लेखापरीक्षकाने संस्थेचे वार्षिक हिशोब पत्रके तपासून ही पत्रके, संस्थेचे दप्तर कागदपत्रे व संस्थेचे सभा वृत्तांत इ. बाबींशी जुळतात किंवा नाही याची खात्री करावी व लेखापरीक्षण अहवालात तसा स्पष्ट उल्लेख करावा.
- (फ) लेखापरीक्षण अहवाल पुढील अनुक्रमानुसार सादर करणे आवश्यक आहे -- संस्थेस लेखापरीक्षण अहवाल अग्रेषित केलेले पत्र, अनुक्रमणिका, संस्थेचा लेखापरीक्षण नेमणूकीचा ठराव, त्यानुसार दिलेले लेखापरीक्षकाचे संमतीपत्राची प्रत, नमुना क्र.१, संस्थेच्या प्रकारानुसार आवश्यक नमुना, कलम ८१ (२) नुसार १ ते ९ बाबींचे विवेचन, भाग 'अ' 'ब' 'क' मधील विवेचन, लेखापरीक्षकांचा दाखला (बँकांसाठी एन-१ व इतर संस्थांसाठी एन-२ या नमुन्यात) व १ ते ६ परिशिष्टे, आर्थिक पत्रके व त्या अनुषंगिक याद्या, लेखापरीक्षण वर्गवारीचा गुणतक्ता व बँकेचे बाबतीत N. P. A. प्रमाणपत्र, बँकेने दाखविलेला एन.पी.ए. चुकीचा असेल व काही खाती एन.पी.ए. मध्ये असताना पी.ए. मध्ये दाखविली असतील तर खालील नमुन्यातील तक्ता जोडावा.

अ.क्र.	कर्जदाराचे नाव	येणे बाकी	येणे व्याज	ऑडिटरचे मतानुसार वर्गीकरण	बँकेने केलेले वर्गीकरण
१	२	३	४	५	६

लेखापरीक्षकाचे मतानुसार आवश्यक तरतूद	बँकेने केलेली तरतूद	कमी/ जादा तरतूद	लेखापरीक्षकाचे मते दाखवावयाचे थकव्याज	बँकेने दाखविलेले थकव्याज	कमी/ जादा तरतूद
७	८	९	१०	११	१२

लॉग फॉर्म ऑडीट रिपोर्ट (LFAR) व रिझर्व बँक/ नाबार्ड/ निबंधकांनी वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या परिपत्रकाद्वारे आदेशीत केलेल्या बाबी अनुक्रमे जोडाव्यात. 'अ' भागात संस्थेचे गंभीर स्वरूपाचे दोष, आर्थिक अनियमितता, प्रशासकीय/ फौजदारी कारवाई करणे आवश्यक असणाऱ्या बाबींचा उल्लेख असणे आवश्यक आहे.

- १३) लेखापरिक्षक आपल्या लेखापरिक्षण अहवालात, कोणतीही व्यक्ती, लेख्यासंबंधातील कोणत्याही अपराधाबद्दल किंवा इतर कोणत्याही अपराधाबद्दल इंडियन पिनल कोड (IPC) खाली दोषी आहे या निष्कर्षा पर्यंत आला असेल त्याबाबतीत त्याने, त्याचा लेखापरिक्षण अहवाल सादर केल्याच्या दिनांकापासून १५ दिवसांच्या कालावधीच्या आत निबंधकाकडे विनिर्दिष्ट अहवाल (Specific Report) दाखल करणे व निबंधकाची लेखी परवानगी प्राप्त केल्यानंतर अपराधाचा प्रथम माहिती अहवाल (FIR) संबंधित पोलिस ठाण्यात दाखल करणे बंधनकारक राहिल, जो लेखापरिक्षक अपराधाचा प्रथममाहिती अहवाल (FIR) दाखल करण्यास कसूर करील तो अनर्हतेस पात्र ठरेल आणि त्याचे नाव लेखापरिक्षकांच्या नामतालिकेतून काढून टाकण्यास पात्र ठरेल. तसेच निबंधकास योग्य वाटेल अशा कोणत्याही अन्य कारवाईस देखील पात्र ठरेल.
- १४) लेखापरिक्षकेच्या निष्कर्षावरून, लेखापरिक्षकाला असे दिसून आले की, समितीचे कोणतेही सदस्य किंवा संस्थेचे अधिकारी किंवा इतर कोणतीही व्यक्ती यांनी केलेल्या आर्थिक व प्रशासकीय अनियमिततांच्या धडधडीत बाबींमुळे संस्थेला तोटा आला असेल तेव्हा त्याने, विशेष अहवाल तयार करून आपल्या लेखापरिक्षण अहवालासह निबंधकाकडे अशा. पत्राद्वारे सादर करणे बंधनकारक राहिल. असा विशेष अहवाल दाखल न करण्याची बाब ही त्याच्या कर्तव्यातील निष्काळजीपणा या सदरात जमा होईल आणि तो लेखापरिक्षक महणून नियुक्तीसाठी किंवा निबंधकास योग्य वाटेल अशा इतर कोणत्याही कारवाईस पात्र ठरेल.
- १५) लेखापरिक्षकाने लेखापरिक्षण अहवाल, लेखापरिक्षण पूर्ण झाल्यापासून १ महिन्यांच्या कालावधीच्या आत आणि कोणत्याही परिस्थितीत अधिमंडळाच्या वार्षिक बैठकीची सूचना (नोटीस) देण्यापूर्वी खालील कार्यालयांना सादर करावा.
 - १) संस्था, २) संबंधित निबंधक, ३) जिल्हा विशेष लेखापरिक्षक, ४) ज्या वित्तीय संस्थांकडून कर्ज घेतले असतील त्या वित्तीय संस्थेला, ५) रूपये ५ लाखांपेक्षा जास्त भागभांडवल असेल तर सचिव तथा सहनिबंधक (लेखापरिक्षण) राज्यस्तरीय लेखा समिती महाराष्ट्र राज्य, ५ बी. जे. रोड, पुणे, ६) संस्थेचे कार्यक्षेत्र काहीही असले तरी संस्थेचे मुख्यालय ज्या ठिकाणी आहे तो जिल्हा उपनिबंधक/ जिल्हा विशेष लेखापरिक्षक
- १६) लेखापरिक्षकाने आपला अहवाल सादर केल्यानंतर अहवालात नमूद केलेल्या दोषांची संस्थेमार्फत संपूर्ण दुरुस्ती करेपर्यंत संस्थेच्या दुरुस्ती अहवालावर आपले बाबनिहाय अभिप्राय देणे आणि निबंधकाला व संस्थेला आपला अहवाल सादर करणे ही संबंधित लेखापरिक्षकाची जबाबदारी राहिल.
- १७) अंतर्गत तसेच सतत व समवर्ती लेखापरिक्षण करणारे लेखापरिक्षक त्याच संस्थेचे वैधानिक लेखापरिक्षण करण्यास पात्र राहणार नाहीत.
- १८) संस्थेकडून कर्ज घेणारे लेखापरिक्षक त्या संस्थेचे लेखापरिक्षण करण्यास पात्र राहणारा नाहीत.
- १९) नामिकेवरील लेखापरिक्षक किंवा त्यांचे नातेवाईक ज्या संस्थेचे संचालक असतील त्या संस्थेचे वैधानिक लेखापरिक्षण करण्यास पात्र राहणार नाहीत, नातेवाईकांचा तपशिल कायदा कलम ७५ (२) मध्ये दिला आहे.
- २०) अनुक्रमांक १५ मध्ये नमूद केल्यानुसार जे लेखापरिक्षक लेखापरिक्षण अहवाल वेळेत सादर करणार नाहीत ते नामिकेवर राहण्यास पात्र राहणार नाहीत.
- २१) विभागिय सहनिबंधक (लेखापरिक्षण), व जिल्हा विशेष लेखापरिक्षक हे त्या पदावर कार्यरत असतांना संस्थेने लेखापरिक्षणासाठी लेखापरिक्षक म्हणून त्यांचे नांवाचा ठराव पारीत केल्यास त्यांनी मा. सहकार आयुक्त यांची मंजूरी घेवूनच स्विकृती द्यावी.
- २२) शासनाच्या सहकार विभागातील नामिकेवरील ज्या अधिकारी / कर्मचारी यांचेकडे कार्यालयीन व प्रशासकीय कामकाज सोपविलेले असेल त्या अधिकारी / कर्मचा-यांनी लेखापरिक्षण स्विकारण्यापूर्वी त्यांचे कार्यालयीन प्रमुखांची लेखी पुर्वपरवानगी घेणे आवश्यक राहिल.

- २३) जर लेखापरीक्षक हे सहकार खात्यातील कर्मचा-यांचे नातेवाईक असतील तर ते पॅनेलवर येणेस व लेखापरीक्षण करणेस पात्र राहणार नाहीत.
- २४) जर लेखापरीक्षक किंवा त्याचा नातेवाईक जर त्या संस्थेचा आजी / माजी कर्मचारी असतील तर लेखापरीक्षणास पात्र असणार नाहीत.
- २५) सहकार खात्याच्या लेखापरीक्षकांच्या बाबतीत एका जिल्हयातील लेखापरीक्षकाने त्या त्या जिल्हयातील संस्थेच्या लेखापरीक्षणासाठीच यापूढे स्विकृती द्यावी. जिल्हयाबाहेरील संस्था असल्यास अराजपत्रित अधिकाऱ्यांनी विभागीय सहनिबंधक (लेखापरीक्षण), व राजपत्रित अधिकाऱ्यांनी सहकार आयुक्त व निबंधक कार्यालयाची मान्यता घेवूनच लेखापरीक्षण स्कारावे.
- २६) सहकार खात्याचे लेखापरीक्षकांच्या बाबतीत लेखापरीक्षकाने कुठल्याही संस्थेचे लेखापरीक्षण केले तरी तो ज्या आस्थापनेवर कार्यरत आहे त्या आस्थापनेच्या लेखापरीक्षण शुल्काच्या शिर्षाखालीच लेखापरीक्षण शुल्क भरून घ्यावे.
- २७) शासकिय लेखापरीक्षकाने नियुक्तीच्या ठरावास स्विकृती देतांना लेखापरीक्षणासाठी होणारा खर्च व लेखापरीक्षण शुल्क याचा अंदाज घ्यावा. लेखापरीक्षण शुल्क खर्चापेक्षा कमी होत असलेस लेखापरीक्षण स्विकारु नये. जेणेकरुन त्यांना खातेमार्फत दिलेले समस्याप्रधान संस्थेचे लेखापरीक्षण / चाचणी लेखापरीक्षण/ फेरलेखापरीक्षणावर परिणाम होणार नाही याची दक्षता घ्यावी.
- २८) लेखापरीक्षकाने लेखापरीक्षण अहवालाचा भाग अ, लेखापरीक्षकाचा दाखला व लेखापरिक्षीत आर्थिक पत्रके सहकार खात्याच्या वेबसाईवर टाकावीत.
- २९) लेखापरीक्षकांनी संस्थेचे लेखापरीक्षण अहवाल सादर करताना लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आलेल्या संस्था व्यवहारातील गंभीर बाबी, अनियमितता, अफरातफर, गैरव्यवहार, गैरविनियोग व संस्थेची आर्थिक स्थिती व तांत्रिक स्थिती इत्यादी बाबींचा संक्षीप्त तपशीलाचा गोषवारा (Executive Summery) सादर करावा. संक्षीप्त गोषवा-यामध्ये संस्थेने केलेल्या चांगल्या तसेच ज्या बाबींमध्ये सुधारणा करावयाची आहे त्यां बाबींचा समावेश करावा. संक्षीप्त तपशीलाचा गोषवारा (Executive Summery) शिवाय लेखापरीक्षण अहवाल स्विकृत केला जाणार नाही.
- ३०) लेखापरीक्षकांनी जर जाणीपूर्वक लेखापरीक्षणात निष्काळजीपणा केला, गंभीर बाबी नमुद करण्याचे टाळले आणि अशा बाबी चाचणी अथवा फेरलेखापरीक्षणाचेवेळी निदर्शनासद आल्यास त्यांचे विरुद्ध अधिनियमातील तरतुदीनुसार कारवाई करणेत येईल.
- ३१) एकाच संस्थेचे वैधानिक लेखापरीक्षण जे सनदी/परिव्यय/प्रामाणित लेखापरीक्षक किंवा लेखापरीक्षकांच्या फर्मस् ३ वर्षांपर्यंत लेखापरीक्षण करतील त्यापुढील वैधानिक लेखापरीक्षण याच लेखापरीक्षकांच्या सिस्टर कर्न्सन लेखापरीक्षकांकडून पून्हा पुढील ३ वर्षांसाठी करता येणार नाही.
- ३२) वरील नमुद वर्गीकरणानुसार संस्थेने त्यांचे वर्गासाठी उपलब्ध असणा-या लेखापरीक्षकाची नियुक्ती न करता कनिष्ठ वर्गाच्या लेखापरीक्षकांची नियुक्ती केल्यास सदर बाब संबंधीत लेखापरीक्षकाने निबंधकांच्या निदर्शनास आणून द्यावी.
